

Η οικολογία του καπιταλισμού

Καταρχάς να ευχαριστήσουμε εκ μέρους ολόκληρης της συντακτικής ομάδας του Διαλυτικού τους συντρόφους και τις συντρόφισσες από το Ελευθεριακό Εργαστήρι για την πρόσκλησή τους να συμμετάσχουμε στο πρώτο διήμερο εκδηλώσεων που οργάνωσαν στον νέο τους χώρο και να παρουσιάσουμε το άρθρο «Η οικολογία του καπιταλισμού» που δημοσιεύτηκε στο πρώτο τεύχος.

Η σύνδεση με το κίνημα που ξέσπασε τους τελευταίους μήνες στη Γαλλία είναι προφανής. Η αφορμή για αυτό το ξέσπασμα δόθηκε από την αύξηση της φορολογίας των καυσίμων ντίζελ, η οποία παρουσιάστηκε από τον Μακρόν ως μέτρο περιβαλλοντικής προστασίας. Στην πραγματικότητα πρόκειται: πρώτον, για απόπειρα μετακύλισης του κόστους της κλιματικής αλλαγής στην εργατική τάξη της Γαλλίας που στη συντριπτική της πλειοψηφία αδυνατεί να μένει στα κέντρα των πόλεων λόγω των πανάκριβων ενοικίων και η οποία είναι αναγκασμένη να χρησιμοποιεί το αυτοκίνητο για να κάνει πραγματικά οτιδήποτε. Δεύτερον, για έμμεσο τρόπο επιβολής της αντικατάστασης των αυτοκινήτων παλαιάς τεχνολογίας με αυτοκίνητα νέας τεχνολογίας και επομένως για τρόπο προώθησης της καπιταλιστικής συσσώρευσης και μέθοδο ανανέωσης της τεχνολογίας της καπιταλιστικής παραγωγής. Τρίτον, πρόκειται για ιδεολογική απόπειρα επίρριψης των ευθυνών για την οικολογική καταστροφή στη μεγάλη μάζα του πληθυσμού, δηλαδή την τάξη που υφίσταται εκμετάλλευση και τις συνέπειες αυτής της καταστροφής. Θεωρούμε ότι το κείμενο «Η οικολογία του καπιταλισμού» είναι μια απόπειρα προσέγγισης όλων των παραπάνω ζητημάτων και ακόμα περισσότερων και ελπίζουμε η παρουσίαση να αποτελέσει τη βάση για μια γόνιμη συζήτηση στη συνέχεια.

Θα ξεκινήσουμε λοιπόν την παρουσίαση από ορισμένες βασικές κοινοτοπίες σχετικά με την οικολογική καταστροφή. Έτσι λοιπόν θα υπενθυμίσουμε, ότι επέκταση της κυριαρχίας του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής σε ολόκληρο τον κόσμο μέσα στον προηγούμενο αιώνα ήταν ταυτόχρονα μια διαδικασία μετασχηματισμού ολόκληρης της βιόσφαιρας. Αυτή η διαδικασία είχε ως αποτέλεσμα τη διατάραξη της οικολογικής ισορροπίας του πλανήτη, η οποία διαρκούσε τα τελευταία 10.000 χρόνια κατά τη λεγόμενη Ολόκαινο γεωλογική εποχή.

Αυτή η διαταραχή εκφράζεται σε μια τοπική γεωγραφική κλίμακα με διάφορους τρόπους: μεγάλη αύξηση της συχνότητας των τυφώνων, ερημοποίηση μεγάλων εκτάσεων σε διάφορες περιοχές του πλανήτη, αποψίλωση των δασών, αύξηση της συχνότητας ακραίων καιρικών φαινομένων όπως οι πλημμύρες και οι μακροχρόνιες ξηρασίες, εμφάνιση νέων ασθενειών που μεταδίδονται με απρόβλεπτο τρόπο κ.ο.κ. Ταυτόχρονα, η παραγωγικότητα της γεωργίας εμφανίζει σημαντική επιβράδυνση λόγω της εξάντλησης του εδάφους και της αποτυχίας των νέων βιοτεχνολογικών μεθόδων καλλιέργειας που βασίζονται στα γενετικά

μεταλλαγμένα φυτά να την αντιστρέψουν λόγω της εμφάνισης των λεγόμενων υπερζιζάνιων (superweed). Τα παραπάνω φαινόμενα έχουν δυσμενείς συνέπειες στους όρους και τις συνθήκες ζωής του παγκόσμιου προλεταριάτου. Τα πιο αδύναμα και φτωχά κομμάτια επηρεάζονται με πιο ακραίο τρόπο έχοντας να αντιμετωπίσουν ακόμη και ελλείψεις στην τροφή και το πόσιμο νερό.

Σύμφωνα με την απολογητική ιδεολογία των «οικονομικών του περιβάλλοντος», η διατάραξη της οικολογικής ισορροπίας του πλανήτη, η συσσώρευση των ρύπων και των τοξικών ουσιών, η καταστροφή δηλαδή των φυσικών προϋποθέσεων της ικανοποίησης των ανθρώπινων κοινωνικών αναγκών, είναι αποτέλεσμα της εγγενούς σύγκρουσης ανάμεσα στην ανθρωπότητα και τη μη-ανθρώπινη φύση. Η σύνδεση των μεταβολών αυτών με τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής δεν αναγνωρίζεται. Η μη-ανθρώπινη φύση, δηλαδή οι φυσικές συνθήκες και οι φυσικοί πόροι που δεν μπορούν να (ανα)παραχθούν από την καπιταλιστική παραγωγή, λογίζονται ως «δώρα της φύσης» τα οποία σφετερίζονται δωρεάν οι καπιταλιστές. Όταν η υποβάθμιση του περιβάλλοντος δυσχεραίνει την καπιταλιστική διευρυμένη αναπαραγωγή, γιατί οδηγεί λ.χ. σε επιβράδυνση της αγροτικής παραγωγικότητας ή γιατί οδηγεί σε αύξηση των δαπανών για την αντιμετώπιση των ασθενειών που προκαλούνται από τη ρύπανση και επομένως σε αύξηση της αξίας της εργασιακής δύναμης, τα φαινόμενα της περιβαλλοντικής υποβάθμισης χαρακτηρίζονται ως «περιβαλλοντικές εξωτερικότητες» ή «εξωτερικές οικονομίες»

Προτού προχωρήσουμε στην αναλυτικότερη κριτική των «λύσεων» που προτείνονται από τα «οικονομικά του περιβάλλοντος», οι οποίες συνίστανται κατά βάση στην κοστολόγηση του φυσικού περιβάλλοντος, την «εσωτερίκευση» δηλαδή των φυσικών πόρων και των φυσικών συνθηκών εντός της καπιταλιστικής αγοράς, θα προσπαθήσουμε, χρησιμοποιώντας τα όπλα της μαρξικής κριτικής της πολιτικής οικονομίας, να δείξουμε γιατί η κυριαρχία του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής είναι συνυφασμένη με τη διαρκή απαξίωση της ανθρώπινης και της μη-ανθρώπινης φύσης. Στο δεύτερο μέρος της παρουσίασης θα προσπαθήσουμε να παρουσιάσουμε κριτικά ορισμένες διαστάσεις των κοινωνικών αγώνων που έχουν ξεσπάσει ενάντια στην απαξίωση και τη λεηλασία της φύσης καθώς και να ασκήσουμε κριτική στις ιδεολογίες που έχουν αναπτυχθεί γύρω από αυτούς και εμποδίζουν την ανάπτυξή τους.

Ο νόμος της αξίας και η φύση ως μη-αξία

Θα ξεκινήσουμε από ορισμένες βασικές παρατηρήσεις πάνω στο ζήτημα της απαξίωσης της φύσης από το κεφάλαιο, που είναι συνέπεια της αποξένωσης της κοινωνίας από τη φύση εντός του καπιταλισμού

Αρχικά λοιπόν να πούμε ότι η παραγωγή των εμπορευμάτων στον καπιταλισμό στηρίζεται τόσο στην ανθρώπινη εργασία όσο και στη φύση. Ωστόσο, η αξία των εμπορευμάτων προσδιορίζεται μόνο από τον κοινωνικά αναγκαίο χρόνο αφηρημένης εργασίας που παριστάνεται σε αυτά. Η έκφραση της αξίας του κοινωνικού πλούτου στον καπιταλισμό με το χρήμα, που είναι η αναγκαία μορφή εμφάνισης της αφηρημένης εργασίας, εμπεριέχει από αυτή την άποψη την απαξίωση της μη-ανθρώπινης φύσης. Κι αυτή η απαξίωση δεν είναι τίποτα άλλο παρά έκφραση της αντίφασης ανάμεσα στην αξία χρήσης και την αξία που κρύβεται μέσα στο εμπόρευμα. Όπως γράφει ο Μαρξ στο *Κεφάλαιο*, «σαν ανταλλακτικές αξίες [τα εμπορεύματα] δεν περιέχουν ούτε ένα άτομο αξίας χρήσης» και επομένως ούτε ένα άτομο μη-ανθρώπινης φύσης.

Ο ομοιογενής, διαιρετός, κινητός και ποσοτικά απεριόριστος χαρακτήρας της χρηματικής μορφής της αξίας έρχεται σε άμεση αντίθεση με την ποιοτική ποικιλομορφία, την τοπική ιδιαιτερότητα, τον ενιαίο και αδιαίρετο χαρακτήρα των αξιών χρήσης που παράγονται από τη φύση καθώς και τα ποσοτικά όρια που τίθενται **σε σχέση** με τη λογική της αέναης αξιοποίησης.

Επιπρόσθετα, η τάση του κεφαλαίου προς την αδιάκοπη και απεριόριστη επέκταση ως αυτοαξιοποιούμενη αξία έρχεται σε σύγκρουση με τις φυσικά δοσμένες υλικές και χρονικές προϋποθέσεις της αγροτικής, κατά κύριο λόγο, παραγωγής, π.χ. τους βιολογικούς κύκλους της αναπαραγωγής των ζώων και των φυτών. Η σύγκρουση αυτή σχετίζεται συγκεκριμένα με την ανάγκη του κεφαλαίου να μειώνει διαρκώς τον χρόνο περιστροφής του (δηλαδή του αθροίσματος του χρόνου παραγωγής και του χρόνου κυκλοφορίας του) έτσι ώστε μέσα σε ένα οικονομικό έτος να πολλαπλασιάζεται η παραγόμενη αξία και η υπεραξία και, συνεπώς, το κέρδος. Αυτή η «συμπίεση του χώρου και του χρόνου» όπως την έχει ονομάσει ο David Harvey έχει οδηγήσει σε μια αποτρόπαια ιδιόμορφη επιτάχυνση της παραγωγής της φύσης: ιχθυοκαλλιέργειες ταχύτερα αναπτυσσόμενων μεταλλαγμένων σολομών, κτηνοτροφία ταχύτερα αρμεγόμενων αγελάδων που παίρνουν συνεχώς ορμόνες μέσω ενέσεων και, ακόμη πιο θεαματικά, μετάβαση από το κοτόπουλο των 73 ημερών το 1955 στο κοτόπουλο των 42 ημερών το 2005.

Πέρα όμως από την κεντρική δομική αντίφαση ανάμεσα στο κεφάλαιο και τη φύση που περιέγραψα, η όσο το δυνατόν φτηνότερη ή ακόμη και η δωρεάν, όποτε αυτό είναι εφικτό, ιδιοποίηση όλων των στοιχείων του φυσικού και του κοινωνικού πλούτου είναι βασικός παράγοντας στην εξοικονόμηση σταθερού και μεταβλητού κεφαλαίου, στη μείωση δηλ. του κόστους των πρώτων υλών, των μισθών και όλων των υπόλοιπων στοιχείων της παραγωγής και επομένως εξυπηρετεί την αύξηση τόσο του βαθμού εκμετάλλευσης της εργασίας όσο και του ποσοστού κέρδους.

Είναι επομένως πιθανό να προβληθεί η αντίρρηση στην παραπάνω ανάλυση περί απαξίωσης της ότι συχνά οι φυσικές αξίες χρήσης έχουν τιμή, π.χ. μια υδατόπτωση που τροφοδοτεί ένα εργοστάσιο, δηλαδή μπορούν να πωληθούν και να αγοραστούν ή μπορεί να ενοικιαστούν για ένα συγκεκριμένο χρηματικό ποσό. Ο

Μαρξ εξηγεί αυτό το φαινόμενο βάσει του γεγονότος ότι οι φυσικές δυνάμεις παρέχουν δωρεάν αξίες χρήσης που ανήκουν στα μέσα παραγωγής και αυξάνουν την παραγωγικότητα της εργασίας σε σχέση με τη μέση παραγωγικότητα και επομένως η μονοπώλησή τους παρέχει ανταγωνιστικό πλεονέκτημα και πλεονάζον κέρδος. Όπως σημειώνει: «*Η υδατόπτωση όπως η γη γενικά, όπως όλες οι φυσικές δυνάμεις, δεν έχει αξία, γιατί δεν υπάρχει σ' αυτήν υλοποιημένη [κοινωνική αφηρημένη] εργασία, και γι' αυτό δεν έχει τιμή, που κανονικά δεν είναι παρά η εκφρασμένη με χρήμα αξία. Εκεί που δεν υπάρχει αξία δεν υπάρχει επίσης αυτονομία τίποτα που να μπορεί να εκφράζεται με χρήμα. Ωστόσο, η τιμή [των φυσικών δυνάμεων] δεν είναι παρά η κεφαλαιοποιημένη πρόσοδος. Η γαιοκτησία δίνει στον ιδιοκτήτη τη δυνατότητα να συλλαμβάνει και να ιδιοποιείται τη διαφορά ανάμεσα στο ατομικό κέρδος και στο μέσο κέρδος, το ιδιοποιημένο αυτό κέρδος, που ανανεώνεται κάθε χρόνο, μπορεί να κεφαλαιοποιηθεί και τότε να εμφανίζεται σαν τιμή της ίδιας της φυσικής δύναμης*».

Όταν πλέον η καπιταλιστική εκμετάλλευση των φυσικών δυνάμεων οδηγεί στην καταστροφή τους, όπως π.χ. συμβαίνει κατά την εξάντληση της γης που καλλιεργείται, την αποψίλωση των δασών, τη μόλυνση των υδάτων ή την εξάντληση των εύκολα εξορυσσόμενων ορυκτών καυσίμων απαιτείται **αυξημένη δαπάνη κεφαλαίου για να επιτευχθεί η ίδια παραγωγή**, επομένως αυτή ακριβαίνει και η κερδοφορία πέφτει.

Προφανώς, το ίδιο ισχύει και όταν μειώνεται η παραγωγικότητα των φυσικών δυνάμεων λόγω της κατασπατάλησής τους στα πλαίσια της καπιταλιστικής παραγωγής. Τότε θυμούνται οι καπιταλιστές ότι πρέπει να γίνει «ορθολογική διαχείριση των φυσικών πόρων» που υποτίθεται κατασπαταλήθηκαν λόγω της έλλειψης δικαιωμάτων ιδιοκτησίας πάνω τους, ως συνέπεια της περιβόητης «τραγωδίας των κοινών», σύμφωνα με την οποία «*οι κοινοί πόροι υφίστανται κατάχρηση, επειδή κανένας δεν χρεώνεται για τις βλαπτικές συνέπειες που προκαλεί κατά τη χρήση τους*». Φυσικά, οι εν λόγω θεωρίες των «οικονομικών του περιβάλλοντος» είναι απολογητικά φληναφήματα που δεν έχουν κανέναν άλλο στόχο εκτός από τη μετακύλιση του αυξημένου κόστους του κεφαλαίου στους προλετάριους μέσω της επιβολής καταναλωτικών φόρων και της παροχής επιδοτήσεων για την υιοθέτηση «φιλικών προς το περιβάλλον τεχνολογιών» από τις καπιταλιστικές επιχειρήσεις. Με άλλα λόγια, στόχος τους είναι η μεταφορά του αυξημένου κόστους του κεφαλαίου στην εργατική τάξη μέσω της κρατικής φορολογίας και των τεράστιων τελών στους λογαριασμούς των υπηρεσιών κοινής ωφελείας. **Στην πραγματικότητα αυτός είναι ο πυρήνας της στρατηγικής της λεγόμενης «βιώσιμης ανάπτυξης».** Επιπλέον, αυτή η στρατηγική ανοίγει νέες οδούς για κερδοφόρες καπιταλιστικές επενδύσεις στις λεγόμενες πράσινες τεχνολογίες.

Βιώσιμη Ανάπτυξη

Όπως είπαμε, η ρητορική περί «βιώσιμης ανάπτυξης» αποδίδει την κατασπατάληση και τη μείωση της παραγωγικότητας των φυσικών πόρων στην έλλειψη δικαιωμάτων ιδιοκτησίας επί αυτών. Η προτεινόμενη «λύση» βασίζεται στην εμπορευματοποίηση και τον εκκρηματισμό των φυσικών πόρων.

Τα κύρια εργαλεία που χρησιμοποιούν προς αυτή την κατεύθυνση το καπιταλιστικό κράτος και οι υπερεθνικοί οργανισμοί του κεφαλαίου είναι τα εξής:

- **Πρώτον, η καταβολή επιδοτήσεων προς τις επιχειρήσεις που ρυπαίνουν για να υιοθετήσουν τεχνολογίες που περιορίζουν τη ρύπανση.** Οι επιδοτήσεις αυτές προέρχονται είτε από την άμεση φορολογία των μισθωτών εργατών είτε από την έμμεση φορολογία στην κατανάλωση. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το χαράτσι για τις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας που πληρώνουμε στους λογαριασμούς της ΔΕΗ. Όπως αναφέραμε προηγουμένως, με αυτό τον τρόπο το κράτος μετακυλίζει το αυξημένο κόστος του σταθερού κεφαλαίου, που προέρχεται από τη μείωση της παραγωγικότητας των φυσικών δυνάμεων ή την εξάντληση των φυσικών πόρων, στην εργατική τάξη, η οποία πληρώνει το μεγαλύτερο μέρος της άμεσης και της έμμεσης φορολογίας. Έτσι αυξάνεται το ποσοστό της υπεραξίας και συγκρατείται η μείωση του ποσοστού του κέρδους.
- **Δεύτερον, η πώληση αδειών ρύπανσης και δημιουργία χρηματιστηρίου εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα.** Στην πράξη, τα δικαιώματα εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα που δόθηκαν αρχικά στις αναπτυγμένες χώρες ήταν πολύ υψηλά ενώ στη συνέχεια πολλές μεγάλες επιχειρήσεις του Βορρά αντί να μειώσουν τις εκπομπές διοξειδίου του άνθρακα για να πετύχουν τους στόχους του Κιότο έκαναν (και συνεχίζουν να κάνουν) επενδύσεις σε υποτιθέμενα έργα «καθαρής ανάπτυξης» στις χώρες του Νότου για να αγοράσουν «πιστώσεις εκπομπών». Κάποιες επιχειρήσεις, όπως η Land Rover, πλασάρουν μάλιστα την απάτη ότι δεν εκπέμπουν διοξείδιο του άνθρακα επειδή έχουν κάνει επενδύσεις σε ανεμογεννήτριες ή σε βιοκαύσιμα σε λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, αντισταθμίζοντας και «εξάγοντας» με αυτόν τον τρόπο τις δικές τους εκπομπές. Το ίδιο ισχύει και για ολόκληρες χώρες που εμφανίζονται ότι συμμορφώνονται με τους στόχους του Κιότο λόγω της αγοράς «πιστώσεων εκπομπών». Αντί λοιπόν να λειτουργήσουν προς την κατεύθυνση της μείωσης των εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα, οι αγορές εκπομπών προωθούν τις καπιταλιστικές επενδύσεις των αναπτυγμένων χωρών στις χώρες του Νότου και αποτελούν ένα ακόμα πεδίο κερδοφορίας. Όταν δε τα λεγόμενα έργα «καθαρής ανάπτυξης» στον Νότο δεν αυξάνουν τις συνολικές εκπομπές διοξειδίου του άνθρακα στον πλανήτη, λόγω της επέκτασης της βιομηχανικής δραστηριότητας,

δημιουργούν με τη σειρά τους άλλα περιβαλλοντικά προβλήματα, όπως π.χ. την εξάντληση της γονιμότητας του εδάφους που οδηγεί στην αύξηση της τιμής των τροφίμων λόγω των επενδύσεων σε βιοκαύσιμα, την αύξηση της χρήσης χημικών λιπασμάτων από τους αγρότες του Νότου γιατί στερούνται τα φυσικά λιπάσματα που πλέον χρησιμοποιούνται ως βιοκαύσιμα, τη μείωση της βιοποικιλότητας με την καταστροφή ολόκληρων βιότοπων και την εξολόθρευση μεγάλων πληθυσμών πουλιών λόγω της εγκατάστασης αιολικών πάρκων κ.ο.κ.

- **Ένα άλλο εργαλείο είναι η ανάπτυξη της πράσινης καταναλωτικής αγοράς και του οικοτουρισμού.** Μέσω αυτής της τακτικής επιχειρείται η ένταξη και ενσωμάτωση των ανησυχιών γύρω από το ζήτημα της κατασπατάλησης και της καταστροφής των φυσικών πόρων στην λεγόμενη πράσινη κατανάλωση που αναγνωρίζεται ως μια πολλά υποσχόμενη καπιταλιστική αγορά. Ειδικά ο οικοτουρισμός έχει οδηγήσει σε τουριστική υπερεκμετάλλευση περιοχών του καπιταλιστικά υπανάπτυκτου κόσμου. Τα δε προγράμματα περιβαλλοντικής προστασίας στις χώρες του Νότου οδηγούν συχνά στη βίαιη εκδίωξη τοπικών πληθυσμών που χάνουν την πρόσβασή τους στη γη και τους φυσικούς πόρους, φαινόμενο που εντάσσεται στις συνεχιζόμενες διαδικασίες πρωταρχικής συσσώρευσης στην καπιταλιστική περιφέρεια.
- **Τέλος, βασικό εργαλείο είναι η προώθηση της ιδεολογίας της «καταναλωτικής ευθύνης» και της «οικολογικής συμπεριφοράς».** Η ιδεολογία αυτή εξυπηρετεί τη μεταβίβαση της ευθύνης από τις καπιταλιστικές κοινωνικές σχέσεις στις ατομικές συμπεριφορές και αποτελεί εμπόδιο στην ανάπτυξη συλλογικών κινητοποιήσεων ενάντια στην κατασπατάληση των φυσικών πόρων.

Επομένως, στην πραγματικότητα η καπιταλιστική περιβαλλοντική πολιτική δεν έχει καμία απολύτως σχέση με την προστασία της φύσης. Στοχεύει άμεσα στην τόνωση της καπιταλιστικής κερδοφορίας και συσσώρευσης.

Αγώνες ενάντια στην καπιταλιστική λεηλασία της φύσης

Προχωρώντας στο ζήτημα των αγώνων, όλοι γνωρίζουμε ότι από τη δεκαετία του 1970 και μετά έχουν ξεσπάσει κοινωνικοί αγώνες ενάντια στην καπιταλιστική εκμετάλλευση, λεηλασία και απαξίωση της φύσης σε ολόκληρο τον πλανήτη. Τις συνέπειες αυτής της λεηλασίας υφίστανται κατά κύριο λόγο, αφενός, τα πιο υποτιμημένα κομμάτια της εργατικής τάξης και, αφετέρου, ιθαγενείς πληθυσμοί που χάνουν την πρόσβασή τους στα μέσα αυτοσυντήρησής τους στο πλαίσιο της συνεχιζόμενης διαδικασίας πρωταρχικής συσσώρευσης, δηλαδή της καταστροφής των προκαπιταλιστικών γηγενών κοινοτήτων, της επέκτασης των καπιταλιστικών σχέσεων σε κάθε γωνιά του πλανήτη και της προλεταριοποίησης των ιθαγενών.

Οι αγώνες αυτοί ξεσπούν κατά μήκος ολόκληρης της αλυσίδας της καπιταλιστικής παραγωγής εμπορευμάτων, από την εξόρυξη των φυσικών πόρων, τη βιομηχανική μεταποίησή τους μέχρι τη μεταφορά και την απόθεση των απορριμμάτων και των αποβλήτων, καθώς οι αγωνιζόμενες κοινότητες υπερασπίζονται το φυσικό περιβάλλον και τη ζωή τους. Παρότι έχουν αρχικά έναν τοπικό χαρακτήρα εξελίσσονται συχνά σε γεγονότα εθνικής ή ακόμη και διεθνούς εμβέλειας ως προς την οργάνωση και την απήχηση τους.

Ορισμένα στατιστικά στοιχεία για τους αγώνες

Έχει ενδεχομένως ενδιαφέρον να αναφέρουμε ορισμένα στατιστικά στοιχεία για τους αγώνες. Όσον αφορά τη συχνότητά τους, οι περισσότεροι αγώνες έχουν ξεσπάσει γύρω από την εξόρυξη μεταλλευμάτων (21%), την εξόρυξη ορυκτών καυσίμων (19%), τις εδαφικές διεκδικήσεις (17%) και τη διαχείριση του νερού (14%), ειδικά γύρω από την κατασκευή υδροηλεκτρικών φραγμάτων. Επομένως, οι περισσότεροι αγώνες εντοπίζονται στη φάση της εξόρυξης των φυσικών πόρων που είναι απαραίτητοι για την καπιταλιστική παραγωγή. Όσον αφορά τη γεωγραφική τους τοποθεσία, οι περισσότεροι αγώνες εντοπίζονται σε αγροτικές περιοχές (63%) ενώ μόνο το 17% εντοπίζεται σε αστικές περιοχές και το υπόλοιπο σε «ημιαστικές». Οι αγώνες στις αγροτικές περιοχές αφορούν κυρίως την περίφραξη του φυσικού πλούτου από το κράτος ή από καπιταλιστικές επιχειρήσεις και τη στέρηση των τοπικών κοινοτήτων από τους πόρους που είναι αναγκαίοι για την επιβίωσή τους. Επίσης, αφορούν την απόρριψη αποβλήτων και απορριμμάτων της καπιταλιστικής παραγωγής (όπως η διάλυση πλοίων) και έργα που σχετίζονται με τον «Μηχανισμό Καθαρής Ανάπτυξης» τα οποία γίνονται υποτίθεται στο πλαίσιο της μείωσης των εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα.

Οι αγώνες στις αστικές και τις ημιαστικές περιοχές αφορούν κυρίως έργα υποδομών και ανάπτυξης, όπως την επέκταση των λιμανιών και των αεροδρομίων, τις διαδικασίες «εξευγενισμού» (gentrification) και ανάπλασης ιστορικών γειτονιών, την επέκταση των βιομηχανικών ζωνών καθώς και τη διαχείριση και απόθεση των οικιακών και βιομηχανικών απορριμμάτων.

Όσον αφορά την κοινωνική σύνθεση των αγώνων ενάντια στην καπιταλιστική λεηλασία της φύσης, κατά ένα πολύ μεγάλο ποσοστό (πάνω από το ένα τρίτο των περιπτώσεων) δίνονται από τις κοινότητες των ιθαγενών στις χώρες του Νότου. Οι ιθαγενείς πληθυσμοί υφίστανται την επέκταση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής σε περιοχές που δεν είχε ακόμα αγγίξει για να ιδιοποιηθεί τον ανεκμετάλλετο φυσικό πλούτο και να προωθήσει νέες διαδικασίες πρωταρχικής συσσώρευσης. Ακόμη συχνότερα οι αγώνες οργανώνονται από τοπικές ομάδες και οργανώσεις κατοίκων και από αγρότες. Σε αρκετές περιπτώσεις συμμετέχουν βιομηχανικοί εργάτες και ψαράδες και, σπανιότερα, άτυποι εργάτες και ρακοσυλλέκτες.

Οι μορφές που λαμβάνουν οι κινητοποιήσεις ποικίλλουν: από τις επιστολές διαμαρτυρίας, τη συλλογή υπογραφών και τις προσφυγές στα δικαστήρια μέχρι τις πορείες, τις απεργίες, τα μπλοκαρίσματα δρόμων και τις καταλήψεις γης και δημόσιων κτιρίων. Σπανιότερα επιλέγονται δυναμικότερες μορφές κινητοποίησης όπως π.χ. το σαμποτάζ, οι εμπρησμοί και οι επιθέσεις στην καπιταλιστική ιδιοκτησία ή ακόμη και ακραίες όπως οι απεργίες πείνας και οι αυτοπυρπολήσεις. Συχνότερα πάντως επιλέγεται η θεσμική οδός παρά οι πρακτικές άμεσης δράσης. Εντούτοις, το μπλοκάρισμα των δρόμων είναι μια πρακτική που χρησιμοποιείται πολύ συχνά γιατί είναι αποτελεσματική, ειδικά σε περιπτώσεις που η πρόσβαση στα ορυχεία, τα δάση ή τις βουνοκορφές προς εκμετάλλευση είναι δύσκολη και οι δρόμοι λίγοι σε αριθμό.

Η έκβαση των κινητοποιήσεων δεν είναι συνήθως επιτυχής. Πιο συχνά σταματούν τα έργα τουριστικής ανάπτυξης και απόθεσης απορριμμάτων (πάνω από το 30% των περιπτώσεων). Σπανιότερα μπλοκάρονται έργα εξόρυξης ορυκτών καυσίμων και οικοδόμησης υδροηλεκτρικών φραγμάτων (λιγότερο από το 15% των περιπτώσεων). Οι ίδιοι οι συμμετέχοντες στις κινητοποιήσεις τις χαρακτηρίζουν στο 49% των περιπτώσεων ως αποτυχημένες και μόνο στο 17% των περιπτώσεων ως επιτυχημένες. Σε πολλές περιπτώσεις οι κινητοποιήσεις οδηγούν σε οικονομικές αποζημιώσεις.

Όσον αφορά τον λόγο που αρθρώνεται μέσα σε αυτούς τους αγώνες, μπορεί μεν να ασκείται κριτική στις πρακτικές των μεγάλων καπιταλιστικών επιχειρήσεων, να γίνεται αναφορά στις νέες περιφράξεις των «κοινών αγαθών» και να στηλιτεύεται η άνιση επιβάρυνση των φτωχότερων πληθυσμών του παγκόσμιου Νότου, σπανίως όμως ασκείται μια συνολική κριτική στις ταξικές σχέσεις καπιταλιστικής εκμετάλλευσης και εξουσίας ή στη μορφή-κράτος. Σε πολλές περιπτώσεις, οι αγώνες διατυπώνουν αιτήματα για τη συνταγματική αναγνώριση των δικαιωμάτων των ιθαγενών, για την επέκταση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ώστε να συμπεριλάβουν π.χ. το «δικαίωμα στο νερό» και τα «δικαιώματα της φύσης», για τη λογοδοσία των επιχειρήσεων που ρυπαίνουν το περιβάλλον, για το λεγόμενο «οικολογικό χρέος» των χωρών του Βορρά προς τις χώρες του «Νότου» (σε αντιπαράθεση με το οικονομικό χρέος των δεύτερων στις πρώτες) καθώς και για την επιβολή φόρων και περιορισμών στις επιχειρηματικές δραστηριότητες που ρυπαίνουν. Παρόλο που εκ των πραγμάτων τα εν λόγω αιτήματα απευθύνονται στα καπιταλιστικά κράτη και στους υπερεθνικούς-διακρατικούς οργανισμούς του παγκόσμιου καπιταλισμού, **οι αγώνες θα μπορούσαν να συμβάλλουν στην επαναστατική διάρρηξη του κυκλώματος αναπαραγωγής του συνολικού κοινωνικού κεφαλαίου αν υφίσταντο έναν ριζοσπαστικό μετασχηματισμό ώστε να αποτελέσουν οργανικό κομμάτι ενός συνολικότερου κινήματος ενάντια στην καπιταλιστική εκμετάλλευση της ανθρώπινης και της μη-ανθρώπινης φύσης, μέσα από το οποίο θα δημιουργηθούν νέες κομμουνιστικές σχέσεις παραγωγής και επικοινωνίας και, επομένως, νέες σχέσεις ανάμεσα στην ανθρωπότητα και τη**

φύση. Αυτός ο μετασχηματισμός προϋποθέτει τη σύνδεση των κοινωνικών αγώνων ενάντια στη λεηλασία της φύσης με τους διαφορετικούς αγώνες που ξεσπούν σε άλλες σφαίρες της παραγωγής και αναπαραγωγής του κεφαλαίου. Προϋποθέτει την απόρριψη της ταυτότητας του «πολίτη» του καπιταλιστικού κράτους ή του κατοίκου, την ανάδειξη του ταξικού χαρακτήρα των οικολογικών ζητημάτων και μια σαφή αντικαπιταλιστική κατεύθυνση.

Απέναντι στο να λάβουν οι αγώνες μια τέτοια επαναστατική κατεύθυνση ορθώνονται τα εμπόδια που βάζουν οι ρεφορμιστικές ιδεολογίες νέας κοπής. Δεν μπορούμε εδώ να ασκήσουμε κριτική παρά μόνο σε μία από αυτές: την ιδεολογία της «αποανάπτυξης», που τα τελευταία χρόνια έχει γίνει ιδιαίτερα δημοφιλής σε ομάδες και οργανώσεις που δραστηριοποιούνται στους αγώνες ενάντια στη λεηλασία της φύσης.

Η θεωρία της «αποανάπτυξης»

Η αποανάπτυξη ορίζεται ως η *«εξισωτική συρρίκνωση της παραγωγής και της κατανάλωσης που αυξάνει την ανθρώπινη ευημερία και ενισχύει τις οικολογικές συνθήκες»*. Ήδη από αυτόν τον ορισμό φαίνεται ότι αυτή η έννοια δεν έχει καμιά αναφορά στην κατάργηση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Αυτό γίνεται πολύ πιο σαφές στα γραπτά του βασικού θεωρητικού της εκπροσώπου, του Σερζ Λατούς.

Σύμφωνα με τον Λατούς, η «αποανάπτυξη» περιλαμβάνει την αποποικιοποίηση της ζωής από την οικονομία και την κατανάλωση, την αποδέσμευση του «κοινωνικού φαντασιακού» από την πεποίθηση της κυριαρχίας πάνω στη φύση και τη δημιουργία μιας «αυτόνομης κοινωνίας» (ό,τι κι αν σημαίνει αυτό). Ο ορισμός που δίνει στην ανάπτυξη είναι ταυτόσημος με τον ορισμό που δίνει ο Μαρξ για τη αέναη συσσώρευση του κεφαλαίου. Ωστόσο, για τον Λατούς, το χρήμα, η αγορά και η μισθωτή εργασία δεν είναι μορφές της σχέσης κεφαλαίου-εργασίας και φύσης αλλά μπορούν να νοηθούν ως διακριτοί και ανεξάρτητοι θεσμοί που μπορούν να ενταχθούν σε μια διαφορετική «μετα-αναπτυξιακή κοινωνία»! Ενδεικτικό είναι ότι ο Λατούς θεωρεί ανέφικτη ακόμα και μια πολιτική φορολόγησης των επιχειρήσεων που ρυπαίνουν ή καταστρέφουν φυσικούς πόρους γιατί μια τέτοια «λύση» θα συγκρουόταν με την «παγκόσμια πλουτοκρατική ολιγαρχία» και θα αποτύγχανε αμέσως αν δεν έχει προηγηθεί η «αλλαγή του φαντασιακού».

Ο Λατούς τίθεται επομένως ρητά εναντίον της επανάστασης ως κατάργησης του χρήματος και της μισθωτής εργασίας. Όπως γράφει: *«Ο καπιταλισμός είναι μια παραπλανητικά απλή λέξη για μια πολύ μακρά και σύνθετη ιστορία. Η απαλλαγή της κοινωνίας από τους καπιταλιστές, η απαγόρευση της ιδιωτικής ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής, η κατάργηση της μισθωτής εργασίας και του χρήματος, θα βύθιζαν την κοινωνία στο χάος, με τίμημα τη μαζική τρομοκρατία. Κι αυτό δεν θα*

αποδεικνυόταν αρκετό για την καταστροφή του φαντασιακού της αγοράς. Συνεπώς, το να ξεφύγουμε από την ανάπτυξη, τον οικονομισμό (την πίστη στον πρωτεύοντα ρόλο των οικονομικών αιτιών ή παραγόντων) και την οικονομική μεγέθυνση δεν προϋποθέτει ότι θα πρέπει να αρνηθούμε όλους τους κοινωνικούς θεσμούς που η οικονομία σφετερίστηκε (χρήμα, αγορές, ακόμα και τη μισθωτή εργασία). Αντίθετα, θα πρέπει να τους επανεντάξουμε σε μια νέα, διαφορετική λογική». Στη θέση της επανάστασης προτείνει την υιοθέτηση ενός ρεφορμιστικού προγράμματος εσωτερίκευσης του εξωτερικού κόστους που προκαλούν οι ρυπογόνες επιχειρήσεις στην κοινωνία, «που θα επέτρεπε να φτάσουμε σχεδόν στην κοινωνία της αποανάπτυξης», ευθυγραμμιζόμενος πλήρως με την ορθόδοξη οικονομική θεωρία και την πολιτική της βιώσιμης ανάπτυξης. Μερικά από τα μέτρα που προτείνει στο ίδιο άρθρο είναι τα εξής:

- Ενσωμάτωση, στις τιμές, του πραγματικού κόστους των μεταφορών. Μέτρο που φέρνει αμέσως στο νου τα φορολογικά μέτρα του Μακρόν στη Γαλλία.
- Περιορισμός της κατανάλωσης ενέργειας κατά ένα τέταρτο.
- Μεγάλη φορολόγηση των διαφημιστικών δαπανών.
- Πάγωμα της τεχνολογικής καινοτομίας.

Έτσι η κοινωνία θα μπορούσε κατά τον Λατούς να προσανατολιστεί προς τον «ενάρτετο δρόμο» του οικοκαπιταλισμού!

Πέρα από αυτή την ξεκάθαρα αντεπαναστατική τοποθέτηση του Λατούς, το βιβλίο του *Farewell to Growth* περιλαμβάνει και πολλά ακόμη μαργαριτάρια. Π.χ. αναφέρεται θετικά στις εταιρείες ενοικίασης προσωρινών εργαζόμενων διότι συμβάλλουν στη μείωση των ωρών εργασίας και στην εναλλαγή επαγγελματιών, πλέκοντας το εγκώμιο στην επισφαλή και υποτιμημένη εργασία! Όπως γράφει: «αντιπροσωπεύουν ένα βήμα στη σωστή κατεύθυνση. Απλώς πρέπει να τις δούμε υπό ένα διαφορετικό φως».

Ρεφορμιστικές αντιλήψεις δεν έχει όμως μόνο ο Λατούς. Ένας άλλος θεωρητικός της «αποανάπτυξης», ο Joan Martinez-Allier, μετά την ύφεση του 2008-9 πρότεινε την εφαρμογή ενός «Πράσινου New Deal» που θα περιόριζε την αύξηση της ανεργίας μέσα από τις δημόσιες επενδύσεις στις υποτιθέμενες «πράσινες τεχνολογίες και υποδομές». Για τον θεωρητικό αυτόν, αν δεν μετατρέποταν ο «Πράσινος Κεϋνσιανισμός» σε ένα δόγμα «συνεχούς οικονομικής ανάπτυξης» δεν θα ήταν ασύμβατος με το σχέδιο της «αποανάπτυξης». Στο σχέδιο αυτό έχουν γίνει πρόσφατα πολλές αναφορές από το πουλέν των Δημοκρατικών στις Ηνωμένες Πολιτείες, που προορίζεται για μελλοντική υποψήφια πρόεδρος, την AOC, όπως παλιά έλεγαν JFK, την Alexandria Ocasio-Cortez.

Πέρα όμως από όλα αυτά, όλες οι τάσεις της αποανάπτυξης, ακόμα και οι ελευθεριακές, συμμερίζονται τη νεομαλθουσιανή θέση περί απόλυτων ορίων στον πληθυσμό και στους φυσικούς πόρους που μετατρέπει το ζήτημα της λεηλασίας της φύσης από ζήτημα αμφισβήτησης των κοινωνικών σχέσεων παραγωγής και

κατανάλωσης σε ζήτημα ελέγχου του πληθυσμού και της κατανάλωσής του. Τίθεται ως δεδομένη η αποξένωση της κοινωνίας από τη φύση. Το κοινωνικό ζήτημα δεν θίγεται και μετατρέπεται σε τεχνικό.

Το ζήτημα του «υπερπληθυσμού»

Ο Μαρξ επιτέθηκε στη μαλθουσιανή ιδεολογία περί υπερπληθυσμού και σπάνης των φυσικών πόρων: έδειξε γιατί η φτώχεια της εργατικής τάξης δεν οφείλεται στον υποτιθέμενο «φυσικό νόμο του πληθυσμού» του Μάλθους –σύμφωνα με τον οποίο ο πληθυσμός αυξάνεται με γεωμετρική πρόοδο ενώ τα μέσα συντήρησης αυξάνονται με αριθμητική πρόοδο και επομένως η επιβολή τεχνητής σπάνης στους εργάτες αποτρέπει την εξαθλίωση ολόκληρης της κοινωνίας λόγω εξάντλησης της φύσης– αλλά στην εσωτερική δυναμική του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Για τον Μαρξ, η καπιταλιστική συσσώρευση κάνει αναγκαία την αύξηση του πληθυσμού ώστε να υπάρχει ο βιομηχανικός εφεδρικός στρατός, ο σχετικός υπερπληθυσμός που είναι απαραίτητος για αυτήν. Ο νόμος του πληθυσμού είναι για τον Μαρξ *«χαρακτηριστικός για τον κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής, όπως πραγματικά κάθε ιδιαίτερος ιστορικός τρόπος παραγωγής, έχει τους δικούς του ιδιαίτερους νόμους κίνησης του πληθυσμού που έχουν ιστορική ισχύ. Ένας αφηρημένος νόμος του πληθυσμού υπάρχει μόνο για τα φυτά και τα ζώα, κι αυτό εφόσον ο άνθρωπος δεν επεμβαίνει ιστορικά»*.

Αυτό δεν σημαίνει ότι ο Μαρξ δεν έβλεπε τη λεηλασία της φύσης και το ρήγμα στον μεταβολισμό της φύσης με την κοινωνία. Η διαφορά είναι ότι για τον Μαρξ η **σπάνη παράγεται κοινωνικά μέσα στην ιστορία και τα λεγόμενα «φυσικά όρια» αντιστοιχούν στη συγκεκριμένη σχέση ανάμεσα στην κοινωνία και τη φύση και όχι μια αναγκαιότητα που επιβάλλεται εξωτερικά ανεξάρτητα από την κοινωνική μορφή.**

Η στροφή πολλών θεωρητικών, ακόμη και μαρξιστών, μέσα στο «οικολογικό κίνημα» προς μαλθουσιανές αντιλήψεις μπορεί να εξηγηθεί στη βάση της ακραίας λεηλασίας της φύσης που συντελέστηκε μέσα στα κρατικοκαπιταλιστικά καθεστώτα που αναφέρονταν ψευδεπίγραφα στον Μαρξ. Εντούτοις, κατέληξαν στην άκριτη αποδοχή της καπιταλιστικής επιχειρηματολογίας περί «φυσικού νόμου του πληθυσμού». Το σημείο εκκίνησης μιας πραγματικής κριτικής στην οικολογία του καπιταλισμού πρέπει να είναι διαφορετικό. Όπως υποστηρίζει ο D. Harvey, αυτά που γίνονται κοινωνικά κατανοητά ως «φυσικοί πόροι» προκύπτουν πάντοτε μέσα από μια *«πολιτισμική, τεχνική και οικονομική εκτίμηση των φυσικών στοιχείων και διαδικασιών, που μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την εκπλήρωση κοινωνικών στόχων μέσω συγκεκριμένων πρακτικών»*. Επομένως, ο ίδιος ο ορισμός των φυσικών πόρων εμπεριέχει συγκεκριμένες κοινωνικές διαδικασίες:

- Η **εκτίμηση** των φυσικών στοιχείων και διαδικασιών αναφέρεται πάντοτε σε ένα συγκεκριμένο επίπεδο γνώσης, κατανόησης και επικοινωνίας που διαφοροποιείται ιστορικά και γεωγραφικά.
- Οι **τεχνικές, οικονομικές και πολιτισμικές** διαστάσεις αυτής της εκτίμησης μπορούν να αλλάξουν ραγδαία αυξάνοντας τη ρευστότητα του ορισμού των φυσικών πόρων.
- Οι **κοινωνικοί στόχοι** διαφοροποιούνται ανάλογα με τα υποκείμενα που τους διατυπώνουν και ανάλογα με τον τρόπο που οι ανθρώπινες επιθυμίες θεσμοποιούνται, εκφράζονται και οργανώνονται πολιτικά.
- Τα **στοιχεία** και οι **διαδικασίες** της φύσης τροποποιούνται όχι μόνο λόγω των διαρκών φυσικών μεταβολών που είναι ανεξάρτητες από τον άνθρωπο αλλά και γιατί οι κοινωνικές πρακτικές είναι πάντοτε δραστηριότητες μετασχηματισμού της φύσης και της κοινωνίας με ηθελημένες και αθέλητες συνέπειες. Ό,τι υπάρχει στη φύση είναι επομένως σε διαρκή διαδικασία μετασχηματισμού.

Το να γίνεται επίκληση στα απόλυτα φυσικά όρια επί του πληθυσμού και των πόρων χωρίς να γίνεται αναφορά στην **κατάργηση των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων παραγωγής και αναπαραγωγής** ισοδυναμεί στην ουσία με **αποδοχή της υφιστάμενης κατάστασης πραγμάτων και της αποξένωσης της κοινωνίας από τη φύση**. Συνήθως αυτή η θέση συνοδεύεται από την απόπειρα εύρεσης τεχνικών-οργανωτικών λύσεων εντός του καπιταλιστικού συστήματος.

Επομένως αυτή η θέση δεν **εκφράζει** τίποτα άλλο παρά το γεγονός ότι δεν υπάρχει η διάθεση και η ικανότητα για την αλλαγή της κατάστασης της κοινωνικής γνώσης, για τη ριζική αλλαγή των κοινωνικών στόχων, τον πολιτισμικών τρόπων ζωής και της τεχνολογικής διαμόρφωσης της παραγωγής. Πολύ περισσότερο δεν εκφράζει τη διάθεση για την κατάργηση της οικονομίας ως διαχωρισμένης σφαίρας, λαμβάνοντας αντίθετα ως δεδομένο το ότι είμαστε ανίσχυροι να τροποποιήσουμε συλλογικά τις κυρίαρχες κοινωνικές πρακτικές. Με άλλα λόγια, η ιδεολογία του «υπερπληθυσμού» και των «απόλυτων φυσικών ορίων» δεν μπορεί να διανοηθεί την επαναστατική αλλαγή της κοινωνίας και τον μετασχηματισμό της σχέσης της με τη μη-ανθρώπινη φύση. Όπως σωστά το θέτει ο David Harvey στο ίδιο κείμενο: *«η συζήτηση για την οικολογική σπάνη, τα φυσικά όρια, τον υπερπληθυσμό και τη βιωσιμότητα είναι μια συζήτηση για τη διατήρηση μιας συγκεκριμένης κοινωνικής τάξης πραγμάτων και όχι μια συζήτηση για την προστασία της φύσης καθεαυτής»*. Αναφέρεται μάλιστα εύστοχα στην πολιτική χρήση που μπορεί να έχει η ιδεολογία περί απόλυτων ορίων στους φυσικούς πόρους και τον πληθυσμό. Γράφει συγκεκριμένα: *«Όταν σε μια κοινωνία ταξικής κυριαρχίας επικρατεί μια θεωρία υπερπληθυσμού, οι υποτελείς τάξεις κατά κανόνα βιώνουν κάποια μορφή υλικής, πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής καταπίεσης»*.

Στη σημερινή παγκόσμια συγκυρία, κατά την οποία βασική καπιταλιστική στρατηγική είναι η αποπληθωριστική πολιτική απαξίωσης της εργασιακής δύναμης,

η θεωρία της αποανάπτυξης μπορεί κάλλιστα να λειτουργήσει ως ιδεολογία για τη νομιμοποίηση της εν λόγω πολιτικής για τη διαχείριση του παγκόσμιου πλεονάζοντος πληθυσμού.

Πρέπει σε αυτό το σημείο να τονίσουμε ότι και μια ακρατική κομμουνιστική κοινωνία θα ενσωματώσει εντός των νέων κοινωνικών σχέσεων και πρακτικών την αποκατάσταση της γονιμότητας της φύσης σε όλες τις συγκεκριμένες εκφράσεις της – θα αναδυθεί μια νέα κομμουνιστική οικολογία. Από αυτή τη σκοπιά, η επαναστατική διαδικασία αναγκαία περιλαμβάνει τον μετασχηματισμό των κοινωνικών αναγκών και του τρόπου με τον οποίο ικανοποιούνται, δηλ. του ζητήματος τι, γιατί και πώς παράγουμε και καταναλώνουμε, έτσι ώστε να μπορέσουμε να ξεπεράσουμε την αποξένωση της κοινωνίας από τη φύση και να αποκαταστήσουμε τη ενότητά τους. Προϋποτίθεται η ορθολογική ρύθμιση του μεταβολισμού με τη φύση αντί της άλογης καπιταλιστικής εκμετάλλευσής της, η ικανοποίηση των πλούσιων και πολυσχιδών ανθρώπινων αναγκών με τη μικρότερη δυνατή δαπάνη ενέργειας και με την ανάπτυξη νέων παραγωγικών δυνάμεων που δεν θα εξαντλούν τη γονιμότητά της.

* * *

Ανακεφαλαιώνοντας και κλείνοντας αυτή την παρουσίαση να ξαναπούμε ότι το κεφάλαιο δεν είναι απλώς μια ταξική σχέση εκμετάλλευσης και εξουσίας αλλά και μια σχέση αποξένωσης της φύσης από την ανθρώπινη κοινωνία μέσα στην οποία τόσο οι παραγωγοί του κοινωνικού πλούτου όσο και η μη-ανθρώπινη φύση ως αυτοτελής παραγωγική δύναμη μετατρέπονται σε αντικείμενα που εξουσιάζονται και λεηλατούνται από αυτό. Η διαδικασία υπαγωγής της φύσης και της εργασίας στο κεφάλαιο είναι όμως μια συγκρουσιακή και αντιφατική διαδικασία.

Από τη μια μεριά, η υπαγωγή της εργασίας στο κεφάλαιο περικλείει μια πραγματική αντίθεση: όσο συνεχίζει να υπάρχει ο καπιταλισμός, οι προλετάριοι είναι αναγκασμένοι να πουλάνε την εργασιακή τους δύναμη στο κεφάλαιο· η αναπαραγωγή τους είναι βασισμένη στην αντικειμενοποίησή τους ως μεταβλητό κεφάλαιο. Ταυτόχρονα, η αντικειμενοποίηση της εργασίας είναι μια εμπειρία αποστέρησης και αλλοτρίωσης. Αυτή η αντίθεση οδηγεί στην ταξική πάλη που μπορεί να αναπτυχθεί σε μια πρακτική ριζοσπαστικής αμφισβήτησης του κεφαλαίου διαλύοντας το πέπλο του φετιχισμού και αποκαλύπτοντας τον χαρακτήρα του ως ταξικής σχέσης κυριαρχίας.

Από την άλλη μεριά, η φύση «αντιδρά» στη διαδικασία υπαγωγής της στο κεφάλαιο με την εκδήλωση φαινομένων όπως η παγκόσμια θέρμανση, η εμφάνιση των υπερζιζανίων, η πτώση της αγροτικής παραγωγικότητας κ.ο.κ., τα οποία λειτουργούν ως όρια στην καπιταλιστική συσσώρευση. Κι αν το κεφάλαιο τοποθετεί τα όρια που θέτουν **απέναντί του** η εργασία και η φύση σαν φραγμούς και τα ξεπερνά ιδεατά, αυτό δεν σημαίνει καθόλου πως τα ξεπέρασε και πραγματικά.

Απέναντι στον φόβο που καλλιεργείται γύρω από τα συμπτώματα της καπιταλιστικής οικολογικής κρίσης θα πρέπει να απαντήσουμε αντιμετωπίζοντας την ίδια την «αρρώστια». Δεν θα μπορέσουμε να ξεφύγουμε από αυτόν τον φόβο παρά μόνο αν εμπιστευθούμε τις δικές μας δυνάμεις, τη δική μας ικανότητα να καταστρέψουμε όλη την υπάρχουσα αλλοτρίωση και όλες τις εικόνες της εξουσίας που μας διαφεύγει (Γκυ Ντεμπόρ).